

deze politiek, begeleid door het handhaven van rust en orde als voorwaarde om de welvaart te verhogen, anders over: men wees vooral op de nauwe relatie tussen het Nederlandse bestuur en het Nederlandse bedrijfsleven. De associatiegedachte, het harmonieus samengaan van oost en west, werd door de Indonesiërs gezien als een poging tot europeanisatie en niet overtuigd van de hogere waarden van de westelijke beschaving of van het christendom zag men in die kring weinig heil in een samengaan op die voet. De staatsrechtelijke hervormingen - decentralisatie, de volksraad - werden door de Indonesiërs gewogen en te licht bevonden. Terwijl het Nederlandse onderwijsprogramma doorgezet werd ontwikkelde Taman Siswo een eigen schoolsysteem als uiting van Indonesische zelfexpressie.

Ook bepaalde Nederlandse kringen keerden zich tegen de ethische koers die zij te ver vonden gaan: hier ontmoeten we een man als Colijn, maar ook een minder bekende als het kamerlid Feber - de laatste verantwoordelijk voor het amendement op de Indische Staatsregeling dat de zogenaamde inlandse meerderheid in de Volksraad terugdraaide. Tegen het einde van de jaren-twintig bleek dat er door de ethische politiek, die te veel uit de slinger gegaan was voor toonaangevende Nederlandse kringen en die te weinig ver uitgeslagen was voor de Indonesische politieke beweging, inplaats van een harmonieuze samenleving een polarisatie was ontstaan die duidelijk langs raciale lijnen liep: Nederlanders tegen Indonesiërs. De meerderheid van de Nederlandse bevolking van Nederlands-Indië zag weinig in de nationale zaak van Nederlands-Indië en richtte zich op een Nederlands 'nationalisme' binnen de kolonie; de Indonesische politieke leider van die tijd was intussen Soekarno geworden, tegen wie de overheid, nota bene onder een ethische gouverneur-generaal, de geijkte maatregelen nam. Tevens was er een wijziging in de Nederlandse politiek: niet langer een ontwikkeling naar zelfbestuur, maar een rechtvaardiging van het Nederlandse gezag.

Dit is een goed, en verhelderend, boek over een periode waarin mogelijk de verbreking van de banden tussen Nederland en Indonesië anders had kunnen verlopen dan gebeurd is als de oude Adam van het kolonialisme zich minder krachtig had gemanifesteerd. Maar dat is een onhistorische constatering. Een schoolmeesterachtige tot slot, namelijk dat in de bijlagen sprake is van een tamelijk ongebruikelijke datering: 9/17/1936 voor 17 september 1936 is nog wel te traceren, maar bij de ambtsaanvaarding van Roosenboom (10/3/1899) weifelt men tussen 10 maart of 3 oktober. Het is trouwens Rooseboom, en ook Van der Wijk (in plaats van Van der Wijk). Verder niets dan goeds.

J. M. Pluvier

S. L. van der Wal, ed., *Besturen Overzee. Herinneringen van oud-ambtenaren bij het binnenlands bestuur in Nederlandsch-Indië* (Franeker: Wever, 1977, 331 blz., f 45,-, ISBN 90 6135 253 3).

Daniël van der Meulen, *Hoort gij de donder niet? Begin van het einde der Nederlandse gezagvoering in Indië. Een persoonlijke terugblik* (Franeker: T. Wever, 1977, 365 blz., f 35,-, ISBN 90 6135 254 1).

'De tijd dringt', schrijft Van der Wal in zijn inleiding tot *Besturen Overzee*. Het duurt niet lang meer, of de overlevenden van de laatste generatie van Indisch-mensen, hoe taai die ook blijkt te zijn, zal voorgoed het zwijgen zijn opgelegd. Van het bestuurscorps, dat in 1942 zo'n 700 man telde, is thans driekwart of meer weggefallen. Van de nog levenden ligt de gemiddelde leeftijd ergens tussen 70 en 80. Wat die generatie-van-toen nog aan mémoires, beschouwingen, pogingen tot oordeel heeft kunnen vastleggen en wat zij daaraan in deze late jaren alsnog

RECENSIES

vermag toe te voegen, vormt eerlang een uniek historisch bezit. In een nogal willekeurige greep tracht Van der Wal daarvan enige indruk te geven. Belangrijker overigens dan dat is zijn initiatief om nog eens een aantal van dergelijke documentaire bijdragen in een bundel te verzamelen, betrekking hebbend op verschillende fasen, verschillende regio's, met verscheidenheid ook van bestuursystemen van de archipel in de laatste periode van de Nederlandse gezagvoering in Indië. Die bijdragen zijn bovendien zonder uitzondering redelijk tot goed van kwaliteit, instructief, onderhoudend: sommige overwegend anecdotisch, andere meer analytisch, weer andere nadrukkelijk pogend de eigen persoonlijke ervaring in breder historisch verband te plaatsen en te interpreteren. Niet alle medewerkers aan de bundel zijn geboren schrijvers. Wel komen zij allen naar voren als typische BB-mensen, met duidelijke trekken, die hen verbonden, in weerwil van uiteenlopende persoonlijkheden, karakters, temperamenten en visies. Ik doel daarmee op die inslag van idealisme, die binnen het BB over het algemeen zo kenmerkend was en waarop ik aanstonds nog terugkom.

Maar ik wil eerst even afzonderlijk aandacht vestigen op het openingsartikel, dat Warmenhoven (met een aanvullinkje van Van der Wal voor de laatste jaren, na 1940) gewijd heeft aan de opleiding van Nederlandse bestuursambtenaren, sedert die in 1842 in de Koninklijke Akademie te Delft geïnstitueerd werd. Het stuk geeft ten eerste een duidelijk beeld van de toenemende aandacht en zorg, die aan de kwaliteit van deze opleiding in Nederland gegeven werd. Het geeft ten tweede goede aanzet en stimulans tot een ooit nog te schrijven geschiedenis van het BB. Aan een dergelijke geschiedenis komt naar mijn mening op de koloniaalhistorische verlanglijst hoge prioriteit toe. Het onderzoek naar herkomst en samenstelling van dit corps, Warmenhoven wijst daar en passant terecht ook op, zal van zo'n studie niet tot de eenvoudigste onderdelen behoren; wel tot de meest essentiële.

Het is jammer, dat materiaal van het type als in *Besturen Overzee* is verzameld, betrekkelijk schaars is, want het heeft grote waarde als historische bron - enerzijds als ego-documenten van de dragers der BB-traditie in de laatste halve eeuw van Nederlands-Indië, anderzijds als getuigenis van de visie binnen het corps op de actualiteit en op de toekomst voor het land, de kolonie waar men zijn leven aan wijdde. Des te welkomer is elke nieuwe bijdrage aan dit schaarse materiaal, zeker als dat zo doordacht is opgebouwd en gebundeld als in dit geval.

Ego-documenten: het element van roeping en idealisme, dat ik signaleerde, is hier indirect door allen, direct met name door Van Baal, door Van de Velde, door Hangelbroek treffend onder woorden gebracht. Men ging naar Indië 'om er deel te hebben aan de opbouw van het land, evenals dat thans het geval is bij de jongeren, die uitgezonden worden naar de zgn. ontwikkelingsgebieden'. Die vergelijking komt op vele bladzijden van de bundel voor.

De jonge mensen van mijn generatie waren net zo overtuigd van hun roeping als brengers van ontwikkeling en vooruitgang als de antikoloniale junior expert, die vandaag de dag door een willekeurige organisatie voor internationale technische hulp wordt uitgezonden.

De overeenkomsten tussen de inspiratie van de moderne ontwikkelingsgedachte en die van de vroegere bestuursfilosofie binnen het BB, in weerwil van alle verschillen, lijken inderdaad in menig opzicht onmiskenbaar en overtuigend. Zij zijn dat in elk geval in de rekenschap van de generatie, die in *Besturen Overzee* terugblijkt. Zij zijn dat in mijn ogen ook in alle objectiviteit, zoals ook de problemen waarvoor beiden zijn komen te staan, nog altijd veel met elkaar gemeen hebben - maar dat is een ander onderwerp.

Visie: natuurlijk waren aan dit idealisme, niet anders dan aan dat van het moderne ontwikkelingswerk, doelvoorstellungen verbonden met een finale inslag. Huizinga's woorden 'waartoe? waarheen?' kregen in het bestuursbeleid in deze eeuw een steeds overheersender

plaats, niet onder invloed van Huizinga, niet zonder die van Van Vollenhoven. Er valt, in elk geval aan de hand van *Besturen Overzee*, op dit punt geen verschil te zien tussen 'Leiden' en 'Utrecht'. De respons intussen van de autochthone bevolking stemde met die doelvoorstellen van het koniaal beleid zeker niet steeds treffend overeen. Sprekende voorbeelden daarvan komen in de diverse bijdragen van de bundel herhaaldelijk voor. Ik noem in dit verband de stukken van Kwantes, van Visser, van Koerts, van Van de Velde, die betrekking hebben op heel uiteenlopende gevallen en gebieden. De ingewikkelde mengeling van westerse en oosterse elementen in het bestuursstelsel kon ook nauwelijks zijn afgestemd op zoiets als wilsovereenstemming of overeenstemming van perspectief. Toch geven ook de getuigenissen van de schrijvers in deze bundel, en het ontbreekt hun bepaald niet aan zelfkritiek, de duidelijke indruk van verhoudingen tussen bestuursambtenaren en bevolking, die hoe gevarieerd ook, bestuurlijk en menselijk over het algemeen redelijk tot goed of zelfs zeer goed waren. Dat het bestuur niettemin op velerlei wijzen faalde in het kanaliseren van de stroom van veranderingen, die het zelf in Indië had op gang gebracht: niemand, die het ontkent. Ook ontkent niemand, dat men er in de jaren tot zelfs kort voor de oorlog geen erg in had, dat volstreekte dekolonisatie zo nabij was. De tekenen, die er wel waren, zijn achteraf gemakkelijker herkend dan toen, zoals Van Baal terecht zegt. Het koloniaal bestuur hield vast aan zijn ontvoogdingsgedachte maar langs lijnen van nog ver reikende geleidelijkheid. Geen apocalyptisch einde van de bestaande orde werd daarin voorzien, zelfs niet toen de Japanners hun aanval op Indonesië begonnen. Stromen van loyaliteit en sympathie vanuit de bevolking in mei 1940, afhankelijkheidsbetogingen door allerlei groepen werkten dat ook niet in de hand.

Koerts verbindt aan zijn beschouwing hierover een rechtstreeks verwijt van ongenueanceerd denken aan het adres van Daniël van der Meulen, wiens boek *Ik stond erbij. Het einde van ons koloniale Rijk* (1965) indertijd nogal wat repercussie heeft gewekt. Ik herinner mij ook zelf gestruikeld te zijn over de wat pretentieuze titel, en de wat gelijkhebbende approach: Van der Meulen had het allemaal al vijftig jaar geleden voorzien, tezamen met een klein gezelschap van andere verlichte geesten, en het dan ook altijd bij het enige rechte eind gehad. Zo'n toon irriteert. Maar het betoog maakte wel indruk en dat doet de uitgebreidere versie ervan, die thans (onder de overigens al niet veel gelukkiger titel, die boven deze bespreking staat) verschenen is, zeer zeker ook. Het is het getuigenis, opnieuw, van een persoonlijkheid van onmiskenbare allure, het bevat veel feitelijke informatie uit directe ervaring en waarneming op gevarieerde posten (ofschoon daarom toch nog niet noodzakelijk juist). Het biedt vooral ook visie. Ongenuanceerd? Ik zou op die kwalificatie niet komen, maar wel liggen Van der Meulen's nuances goeddeels in een denkwereld, die heel ver van de mijne afstaat en waarmee ik weinig kan beginnen. Ik denk, dat ook Koerts zoiets bedoelt.

Eén voorbeeld, waarbij ik letterlijk moet citeren. Samenwerking met Van Mook in diverse functies, zoals met name aan de leiding van het departement van onderwijs en eredienst, bood Van der Meulen ruime gelegenheid de Lt. G. G. te leren kennen als een krachtige, moedige, onvermoeibare figuur. Toch verschilden beider visies ernstig, ja principieel.

Dat Van Mook zijn diepste drijfveren, die sterker bleken te zijn dan zijn heldere intellect, zelf niet kende, begon ik pas later in te zien Van Mook dacht in feiten en cijfers, hij werkte met tastbare realiteiten, hij was meer technicus dan filosoof. Hij was niet een dogmatisch atheïst, het onzienlijke lag eenvoudig buiten het gebied van zijn waardering. Van huis uit had hij deze levenshouding meegekregen Daarom begreep hij de Oosterling niet en de Oosterling begreep hem niet, voelde zich niet op zijn gemak tegenover zo'n man, die de grote, beslissende factor in het persoonlijke en het wereldgebeuren buiten beschouwing liet.

Men vraagt zich af, hoe Van Mook de conversatie met bijvoorbeeld Soekarno dan wel had moeten aanpakken. Maar er komt nog een voetnoot:

Mijn geweten dwingt mij hier een kanttekening bij te maken. Twee vrienden die Van Mook beter gekend hebben dan ik verklaarden me dat Van Mook in zijn diepe innerlijk geen atheïst was, dat ze in moeilijke ogenblikken in zijn leven van hem hoorden dat hij toch geloofde in een Hogere leiding. Dat aanvaard ik dankbaar. In zijn optreden naar buiten, in zijn gesprek, deed hij zich voor als 'ongelovige'. De Indonesiër gaat echter uit van de erkenning van een Almachtige God van wien alles in deze wereld afhankelijk is. Die gemeenschappelijke basis misten ze in hun contacten met een Van Mook (209-210).

Ik sta wat hulpeloos tegenover dit soort maatstaven voor politieke en bestuurlijke superioriteit, uit welke hoek die ook komen, en het meest wezenlijk dat men van dit boek kan zeggen, de auteur zal het daarmee van harte eens zijn, is dat het daarvan is doortrokken. Weliswaar is het geloofsgehalte voor hem nog geen garantie (zo zijn Gerretson, de leiders der christelijke partijen in Nederland en anderen allesbehalve politiek begenadigd - ik neem het graag aan), voorwaarde is het wel. Dat is, wat ds. Verkuyl, werkelijk deskundige, met begrip van en diep ingeleefd in de wereldhistorische gebeurtenissen, visionair deed staan in zijn tijd, die hij begreep en aanvaardde als een vervulling (235, 261, 267 en andere plaatsen). Dat is ook, wat op een kritiek moment aan de vooravond van Malino Karel Verboeket, 'meer bekend en gewaardeerd om zijn vaak reddende humor, dan om zijn diepte' als gelovig katholiek op indrukwekkende wijze doet uitrijzen boven de agnostische Lt. G. G., die hij ervan wist te overtuigen, dat 'afwezigheid van opgeheven handen, het gebaar van het inroepen van goddelijke hulp en zegen' in de te houden toespraken als een groot tekort moest worden beschouwd (273).

Met een schim van een glimlach keek Van Mook op en zei, en het zijn woorden, die zich griften in mijn geheugen: 'U hebt gelijk, God moet erin'. (.... Het) veranderde echter een Van Mook niet. Die ging verder in eigen kracht. Hem ontbrak een wapen, dat de tegenpartij had, een kracht, die hij niet kende en daarom ook bij hen niet herkende. In Malino ging hij medestanders en weifelenden ontmoeten die wel geloofden, wier vertrouwen in samenwerking met ons gesterkt zou zijn, wanneer de man van het Nederlands gezag in hun midden biddende handen had opgeheven, vragend om, en verwachtend, Gods zegen op het werkelijk grote dat men er ging ondernemen (273-274).

Een ander punt: de feitelijke informatie. Niet om een boek, zo vol veelal boeiende en verhelderende informatie, te attaqueren op een détail maar omdat de zaak in kwestie mijns inziens verder strekkend belang heeft, nogmaals een citaat. 'Woensdag 3 Juli 1946', vertelt Van der Meulen,

deelde Van Mook in een vergadering van de Raad van Directeuren mee, dat hij aan de Nederlandse regering voorgesteld had een drietal Commissarissen-Generaal te benoemen met grote bevoegdheden. Daarvoor zou in Nederland een wet nodig zijn. Hier was sprake van een gedurfd plan. Van Mook had daar aldoor naar gezocht. Dit was origineel, dit opende inderdaad een nieuwe mogelijkheid. De Nederlandse regering kwam met het denkbeeld aan Van Mook zelf ook die rang van Commissaris-Generaal te geven, hoewel hij aanbod zijn diensten zonder die rang te krijgen, te blijven geven, om het drietal in te leiden. Hier zagen we een Van Mook, die de bereidheid toonde zelf terug te treden terwille van de zaak, waar het om ging (265).

Geyl zou gezegd hebben: 'Men wrijft zich de ogen uit'. Wat een onzin in één alinea bij elkaar! In feite hebben zich in het late voorjaar van 1946 twee plannen ontwikkeld, een in Batavia en een in Den Haag. Het eerste kwam van Van Mook zelf en hij sneed dat op 31 mei in zijn correspondentie met Logemann aan. Het kwam neer op de benoeming van een commissaris-generaal of hoge commissaris, die hem zou kunnen opvolgen en hij dacht daarbij aan een functie zoals die van d'Argenlieu in Indo-China. Dit voorstel bleef enige tijd onderwerp van gedachtenwisseling (v.d. Wal, *Officiële bescheiden betreffende de Nederlands-Indonesische betrekkingen 1945-1950*, IV, 387, 522). De Nederlandse regering van haar kant was, wellicht op een vage suggestie van Van Vredenburg in een brief van begin-mei (IV, 228), met een geheel ander idee bezig nl. dat van uitzending van een commissie-generaal. Misschien moet het aan de kabinetsformatie worden toegeschreven, dat zij Van Mook hierover niet meteen heeft ingelicht. Pas op 2 juli ging het eerste bericht van de Nederlandse regering naar Batavia, dat men tot de instelling van zo'n commissie-generaal wilde komen, bestaande uit Schermerhorn, Van Mook en 'wellicht een derde persoon' (v.d. Wal, *ibidem*, IV, 594). De volgende dag, en dat was dus precies die 3e juli waarover Van der Meulen schreef, antwoordde Van Mook Den Haag: koeltjes, eigenlijk duidelijk afwijzend zijt nog wel in formele bewoording. Maar de meningsvorming binnen het nieuwe kabinet was zo weifelend en onzeker en aan de reacties vanuit Den Haag viel dienovereenkomstig de volgende dagen zo weinig touw vast te knopen, dat Van Mook op 11 juli in een telegram aan Jonkman onomwonden uitsprak, wat hij vond van het regeringsplan en van de hele gang van zaken daar rondom, met name het late stadium, waarin hij als Lt.G.G. erover was geïnformeerd. In een commissie-generaal als bedoeld zag hij te enenmale niets. De voorgestelde constructie was voor hem volkomen onaanvaardbaar en voortzetting van zijn werk zou voor hem onder die constructie dan ook volstrekt onmogelijk zijn. Zou de regering het plan toch doorzetten, dan zou hem dit noodzaken tot ontslagaanvraag (een argument, waarvoor de regering wel zeer gevoelig moest zijn wegens de slechte indruk, die een dergelijk aftreden in het buitenland zou maken) want het zou een directe aantasting betekenen van zijn positie (v.d. Wal, *ibidem*, IV, 631-3). Dat was dan wel heel wat anders dan wat Van der Meulen zich dertig jaar later tot in de details meende te herinneren, minstens als gevolg van slecht luisteren en slechte observatie. Het is ondenkbaar, dat Van Mook, de dag nadat hij tot zijn verbijstering en woede het regeringsplan thuisbezorgd had gekregen, met succes de genereuse visionair zou hebben uitgehangen tegenover de raad van directeuren, zoals dat Van der Meulen voor de geest staat. Naar mijn mening was Van Mook daar ook zeker de man niet naar. En welke algemene conclusie moet hieraan nu verbonden worden ten aanzien van alle overige demonstratieve precisie dezer mémoires? In elk geval wel deze, dat zij als mémoires met grote voorzichtigheid dienen te worden gelezen en gehanteerd. Mijns inziens ook, dat noch een psychologische blik van grote peildiepte noch een fijne politieke neus tot de opvallende eigenschappen van deze waarnemer hebben behoord. Zijn gebrek aan twijfel, zijn massieve innerlijke zekerheid maken dat tot een tamelijk ernstig gemis, minstens voor iemand die pretendeert de donder, het naderend onweer in de verte, zoveel eerder en zoveel beter te hebben kunnen horen dan de meeste anderen.

Toch blijven Van der Meulen's mémoires als ego-document het lezen zeker waard. Zij omvatten tenslotte heel veel meer dan de paar momentopnamen van deze bespreking, hoe karakteristiek die ook mogen zijn, in het beeld konden brengen. Van der Meulen's bestuurs-carrière, die na zijn Leidse studiejaren in 1915 op Sumatra begon en hem door vele delen van de Archipel voerde, heeft in het bijzonder door zijn tijdelijke terugkeer naar Leiden, Snouck Hurgronje, zijn vorming tot Arabist en zijn jarenlang verblijf in veelbewogen jaren in Arabië en het midden-oosten, zijn nauwe verbindingen daardoor met de wereld van de Islam, een

RECENSIES

uitzonderlijk verloop gehad. Het verslag daarvan is zonder meer boeiend en belangwekkend, ook voor wie met de geestelijke achtergrond, de opvattingen en het oordeel van de schrijver van *Hoort gij de donder niet?* af en toe maar moeizaam uit de voeten kan.

H. Baudet.